

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2023-7-8>**Іванков В.М.**кандидат економічних наук, директор,
Науково-дослідна судово-експертна установа
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5513-4290>

ВПЛИВ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА ЗМІНУ ПАРАДИГМИ АУДИТУ ОЦІНКИ ШАХРАЙСТВА

Дослідження сфокусоване на обґрунтуванні теоретичних та практичних можливостей посилення виявлення шахрайства через застосування аналітичних інструментів судово-економічної експертизи аудитором в рамках співпраці щодо створення регуляторними органами та органами, що встановлюють стандарти, законодавчої основи для такої взаємодії. Для реалізації цієї мети розроблено інструментарій опитування трьох професійних груп фахівців в сферах судової економічної експертизи, внутрішнього аудиту, аудиту та науковців. Встановлено, що адаптація методів та інструментів аналізу шахрайства, які виконують судово-економічні експерти під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень є доцільною в роботі аудиторів. Результати опитування довели важливість посилити навчальні програми підвищення кваліфікації аудиторів питаннями впровадження навичок виявлення шахрайства, якими володіють судово-економічні експерти.

Ключові слова: аудит, стандарти аудиту, судово-економічна експертиза, шахрайство, інструменти оцінки шахрайства.

Ivankov Volodymyr
Forensic Research Institution

THE INFLUENCE OF FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE ON THE CHANGE OF THE AUDIT PARADIGM OF FRAUD ASSESSMENT

The study is focused on substantiating the theoretical and practical possibilities of enhancing fraud detection through the use of analytical tools of forensic economic examination by auditors within the framework of cooperation on creating a legislative basis for such cooperation by regulatory and standard-setting bodies. The genesis of development and ways to improve the theoretical and applied areas of forensic economic expertise in the field of fraud research during pre-trial investigation and trial of economic crimes are considered. The scientific positions of individual scientists and representatives of foreign scientific schools on issues of the concept of fraud research methods in auditing are summarized. The organizational approaches implemented in the domestic practice of combating fraud through the construction of internal control systems, internal audit and the work of audit committees are analyzed. The tasks of external audit and internal audit are distinguished, which determine the roles of audit in the process of fraud investigation. It has been established that in the modern economic environment, the auditor's tool for detecting fraud through the fraud triangle needs to be improved by providing auditors with the skills of using forensic examination tools. In order to realize the purpose of the research, a survey toolkit of three professional groups of specialists in the fields of forensic economic examination, internal audit, audit and scientists was developed. According to the results of the survey, it was established that the adaptation of fraud analysis methods and tools performed by forensic economic experts during pre-trial investigation and trial of criminal offenses is expedient in the work of auditors. The results of the survey proved the importance of strengthening training programs for auditors with issues of introducing fraud detection skills possessed by forensic economic experts. The practical consequences of the conducted research consist in increasing the awareness of auditors regarding the importance of acquiring basic skills of forensic economic examination, which will increase the probability of detecting fraud.

Keywords: audit, auditing standards, forensic economic examination, fraud, fraud assessment tools.

Постановка проблеми. Рівень шахрайства в економічній сфері, викликаний прискореним впровадженням цифрової комерції і зміцненою впевненістю шахраїв у їх безкарності, стрімко зростає. Поширення незаконних способів особистого збагачення не можуть стримати ані традиційні засоби контролю, ані система правосуддя. Це зростання призводить не лише до збільшення збитків від шахрайства, але й підриває довіру суспільства та громадян до здатності подолати це явище. У банківській, платіжній, страховій сферах, електронній комерції та публічних закупівлях, інших

галузях економіки, а також у державних органах керівництво повинно шукати і знайти адекватні способи боротьби з загрозами шахрайства, що зростають.

Відомі інструменти та організаційні заходи запобіганню шахрайству поділяються на зовнішні та внутрішні системи виявлення та знешкодження шахрайства, переважно через управління ризиками та внутрішнім аудитом і контролем. Крім того крупні зарубіжні компанії оголосили нещадну боротьбу зародженню шахрайства через посилення аналітичних спроможностей системи внутрішнього контролю.

Разом з тим не всі інструменти зовнішнього впливу на виявлення та реагування на шахрайські дії запроваджено в активне протистояння цьому ганебному явищу. Мова йде про активізацію можливостей зовнішніх аудиторів та їх колег – фахівців судово-економічної експертизи. Останні мають справу з фактами шахрайства на заключному етапі їх реалізації – під час судового слідства та судових процесів в якості залучених експертів по кримінальним справам. І навіть за таких обставин об'єктом дослідження для судового економічного експерта є не власне скоєне шахрайство, а обставини справи, які досліджуються на предмет оцінки фактів щодо економічного злочину. Зовсім протилежна ситуація з роллю щодо шахрайства судових криміналістів-бухгалтерів зарубіжних країн. Там напрямок судової бухгалтерії розвивався останні десятиліття переважно на виявлення, оцінку та викриття фактів шахрайства та шахраїв. Про успішність такої роботи свідчать факти відомих кримінальних проваджень, які завершилися серйозними термінами ув'язнення для шахраїв, відшкодування збитків і штрафів за незаконну діяльність з економічними активами.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій.

Згідно з доповіддю ACFE для ООН про професійне шахрайство та зловживання [1], 77% глобального корпоративного шахрайства здійснюють працівники шести основних підрозділів підприємства: топ-менеджмент, бухгалтерія, операційний відділ, відділ продажів, закупівель та аутсорсингових послуг. Приклади нещодавнього корпоративного шахрайства у США включають відмивання мільярдів доларів для наркокартелів, терористів і державних діячів за допомогою низки дочірніх компаній [2]. В Україні на початку 2023 року в ЗМІ була оприлюднена інформація щодо укладання контракту Міноборони на послуги організації харчування у 2023 році військових частин розміром 13 мільярдів гривень за завищеними у декілька разів цінами. За даними Міністерства фінансів, прострочена дебіторська заборгованість Міністерства оборони за період з 1 січня 2022 року по 1 травня 2023 року становить 36,3 млрд грн. І хоча головою ДАСУ було повідомлено про відкриття кримінальних проваджень унаслідок цих порушень, однак публічні заяви від правоохоронців щодо цього відсутні. Реакція на ці та інші факти шахрайства у військовий час, призвела до того, що громадськість та міжнародні партнери очікують, що державні органи займуть позицію «нетерпимості до шахрайства». Принципи належного врядування вимагають, щоб керівництво установи або вищий наглядовий орган компанії забезпечували загальну високу етичну поведінку – саме цей фактор на думку більшості дослідників ймовірності скоєння шахрайства називається ключовим щодо його запобігання.

Дослідження науковців з аудиту розкривають деталі сутності шахрайства [3] та кроки з підвищення відповідальності аудитора за розгляд фактів шахрайства під час аудиту фінансової звітності. Продовжується робота фахівців світу в напрямку уточнення обов'язків аудитора та «підвищення надійності необхідних аудиторських процедур і звітності про шахрайство під час аудиту фінансової звітності» [4]. Радою з міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості (IAASB) ухвалено проект перегляду

Міжнародного стандарту аудиту (ISA) 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» [4].

Тема шахрайства стала ключовою темою досліджень зарубіжних судових бухгалтерів останні два десятиліття. Досягнення судово-бухгалтерської експертизи з дослідження шахрайства поділяються на дві категорії. Перша категорія зосереджується на методах виявлення та запобігання шахрайству, визначаючи нагальну потребу в підвищенні рівня освіти з судової бухгалтерії [6–9]. Друга категорія спрямована на методи виявлення та запобігання шахрайству [10–12]. Меншою мірою питання щодо шахрайства висвітлюються вітчизняними судовими експертами. Той факт, що дослідження шахрайства в економічній літературі пов'язані не лише з роботами в галузі судової бухгалтерії, але й з іншими важливими його аспектами, такими як мотивація, типи шахрайства, інституційні фактори сприяння і перешкоджання його розвитку, тощо – робить тему шахрайства широкою і мультидисциплінарною. Ми зосередимось по-перше, на дослідженні можливостей виявлення шахрайських схем інструментами аудиту та судово-економічної експертизи (абстрагуючись від норм чинного законодавства, які не передбачають такої діяльності) та їх ефективності. І, по-друге, розглянемо прийнятні шляхи наближення нормативної бази для виконання спільних зусиль в подолання цього злочинного явища в економіці.

Формування цілей статті (постановка завдання)

полягає в тому, щоб визначити, чи існують теоретичні та практичні можливості посилити виявлення шахрайства через налагодження співпраці між аудиторами, судово-економічними експертами та науковцями щодо створення регуляторними органами та органами, що встановлюють стандарти, законодавчої основи для такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглядаючи роль і значення зовнішнього аудиту в сфері виявлення шахрайства з моменту його зародження і до теперішнього часу, зазначимо метаморфозу вектору діяльності. Основна мета аудиту змінилась від початкової місії – виявлення шахрайства – до різноманіття цілей, що включають в себе підтвердження достовірності річних звітів, надання консультаційних послуг, повідомлення про безперервність діяльності суб'єктів господарювання, включаючи висновки про ймовірність банкрутства [13, с. 96]. Внутрішній аудит здійснюється працівниками суб'єкта господарювання, або найнятим персоналом в інтересах своїх власників. Лубенченко О.Е. визначила внутрішній аудит як «діяльність з оцінки або моніторингу систем внутрішнього контролю підприємства» [13, с. 93]. На систему внутрішнього контролю покладаються питання, пов'язані з управлінням ризиками підприємства та іншими аспектами контролю.

Зовнішній аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації з метою визначення її достовірності, повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам [14, с. 21], чи відображає фінансова звітність «правдиве та неупереджене представлення» і чи була вона підготовлена відповідно до застосовної концептуальної основи звітності [15, с. 45].

Відмінності між процедурами зовнішнього та внутрішнього аудиту не суперечать меті виявлення та повідомлення про шахрайство, адже обидва види аудиту по суті ґрунтуються на систематичній оцінці фактичних даних для того, щоб зробити певні остаточні висновки, які часто подаються у формі звітів. Крім того, Міжнародний стандарт аудиту (МСА) 610 передбачає, що зовнішні аудитори повинні отримати достатнє розуміння роботи, яку виконують внутрішні аудитори, щоб допомогти у плануванні та розробці ефективного підходу до аудиту [5].

Третьою складовою аудиторського фронту проти шахрайства є аудиторський комітет. Це останній з трьох органів, який було інституціоналізовано в Україні, хоча Комісія з цінних паперів і бірж США визнала комітет з аудиту ще в 1940-х роках. Його функції та роль у зарубіжних країнах помітно зросла, особливо після прийняття у 2002 році Закону Сарбейнса-Окслі. Цьому сприяли виконання покладеної на аудиторський комітет функції нагляду за забезпеченням відповідального корпоративного управління, процесу фінансової звітності, ефективної структури внутрішнього контролю, надійної функції аудиту.

Таким чином, в організаційному плані аудиторська спільнота зарубіжних країн протягом останнього десятиліття забезпечила реалізацію нової парадигми, яка робить пошук шахрайства пріоритетним. Це вимагало у свою чергу відповідного оновлення професійних навичок аудиторів, які слід втілити, щоб збільшити ймовірність виявлення шахрайства. Адаптація завдань аудиторів у цій новій парадигмі створила певний вакуум щодо інструментів її реалізації. Завдання оцінки ризику шахрайства у фінансовій звітності аудитори виконують, користуючись положеннями трикутника шахрайства. Проте такі оцінки все ще потребують більших навичок [12, с. 136]. Так, ступінь професійного скептицизму, який зараз використовують аудитори, відрізняється від вищого рівня професійного скептицизму, який використовують бухгалтери-криміналісти. В обґрунтування такого твердження наводимо дослідження, які посилюють існуючі слабкі сторони трикутника шахрайства, запропонували збільшити аргументації для оцінки шахрайства ще на три фактори. Тепер використання шестикутника шахрайства забезпечить більшу деталізацію щодо доказової бази для висновків щодо ймовірності викривлення звітності внаслідок дії шахраїв [16, с. 145]. Саме тому Американський інститут сертифікованих громадських бухгалтерів (AICPA) та науковці закликали до підвищення кваліфікації аудиторів з питань судово-бухгалтерської експертизи [17].

Результати опитування фахівців та науковців сприятимуть визначенню напрямку поліпшення інституціональних процедур щодо виявлення шахрайства в аудиті та судово-економічній експертизі Україні. В основу нашого дослідження покладена методологія, яка була застосована в аналогічному опитуванні, проведеному в США серед випадкової вибірки практиків судової експертизи, аудиторів та науковців. Перед респондентами було поставлено питання, чи має додаткова кваліфікація судово-економічної експертизи бути частиною навичок аудитора, щоб збільшити ймовірність виявлення шахрайства.

Інструмент опитування представлено нами трьома основними зацікавленими сторонами бухгалтерської про-

фесії: аудиторам, внутрішнім аудиторам, судово-економічним експертам і науковцям, щоб переконатися в існуванні потреби підвищити кваліфікацію аудиторів за тематикою судово-економічної експертизи виявлення шахрайства. Ці групи респондентів важливі, оскільки вони дають можливість сфокусувати вектор подальшого просування аудиторської професії та судової експертизи на основі єдиного підходу щодо оцінки шахрайства.

Це опитування є актуальним з кількох причин. Так, розвиток професії аудитора, як і судового економічного експерта залежить від здатності відповідати на виклики часу – тобто ефективно виявляти та запобігати шахрайству. Також деякі фахівці вважають, що отримання навичок судової економічної експертизи аудиторами та їх використання в процесі виконання аудиторських завдань допоможе задовольнити очікування замовників аудиторських послуг, оскільки клієнти вважають, що ці процедури вже виконуються на високому професійному рівні. Усі зацікавлені сторони розуміють необхідність адаптації в новому середовищі аудиту.

Нарешті, Міністерство фінансів України закликло керівників освітніх закладів на необхідності розроблення освітніх програм з внутрішнього аудиту через наслідки зміни нормативного середовища та необхідності підвищити якість дотримання стандартів аудиту для державного сектору економіки, де корупція та шахрайство потребує активного викриття.

Для оцінки відповідей респондентів використовувалися методи дисперсійного аналізу. Інтерпретація результатів засвідчила, що існує певна згода між групами респондентів щодо того, чи потрібні навички судово-економічних експертів для аудиторів і внутрішніх аудиторів. Судово-економічна експертиза включає дві загальні сфери: експертиза досудового слідства та супровід судових процесів. Хоча шахрайство прямо не згадується у визначенні судово-економічної експертизи, експертиза на предмет наявності шахрайських дій є складовою роботи судового експерта.

Взаємозв'язок між судово-економічною експертизою та аудитом існує і він змінювався з часом через регулятивні події, такі як, наприклад, припинення на законодавчому рівні призначення і проведення ревізій за дорученням правоохоронних органів.

Основа, яка зараз створена регуляторними органами для судової економічної експертизи та регламентація аудиту, у т.ч. за міжнародними стандартами аудиту суперечить можливості їх об'єднання для спільних завдань щодо виявлення шахрайства, на відміну від законодавства США чи інших європейських країн. Однак в методологічному плані між судово-економічною експертизою та аудитом існують кращі можливості для обміну інструментами та методами роботи в частині виявлення шахрайства. Це дослідження звертає увагу на той факт, що базові навички судово-економічних експертів можуть свідчити про зміну парадигми навичок, необхідних аудитору чи внутрішньому аудитору. Посилення консенсусу може забезпечити рух в цьому напрямку.

Опитування проводилося в Україні під час проходження фахівцями і науковцями курсів підвищення кваліфікації, організованих компанією «ПМ Груп Академія» протягом 2021–2022 років. Опитування було проведено для випадкової вибірки з 150 практикуючих

судово-економічних експертів, аудиторів, внутрішніх аудиторів та науковців за цим напрямком інтересів. Вибірка була складена наступним чином: було отримано 150 випадкових телефонних номерів учасників підвищення кваліфікації, які вони залишали під час електронної реєстрації на навчання. Учасники представляли різні території по всій країні за виключенням окупованих територій. Вони були розподілені на три однакових за кількістю групи – по 50 респондентів для судових експертів-практиків, внутрішніх аудиторів та аудиторів, науковців. Інструментом опитування стала анкета з восьми питань, які було підготовлено, попередньо протестовано в Google-formi та надіслано на телефони респондентам. Google-форма була використана для автоматизації та дотримання анонімності при відповідях в телефонному режимі, адже при відправці респондентом заповненої форми інформація групуються в таблицю без ідентифікації джерела її складання.

Питання опитування були розроблені, охоплюючи основну тему дослідження щодо можливості отримання аудитором навичок судово-економічної експертизи з виявлення шахрайства.

Усі питання були побудовані таким чином, щоб учасники могли зазначити, наскільки вони згодні з кожним із восьми тверджень, викладених у формі питань. Дев'яте питання анкети стосувалося ідентифікації сфери професійної діяльності респондента – або судовий експерт, або аудитор чи внутрішній аудитор або науковець в цих сферах.

Для оцінки використана п'ятибальна шкала в діапазоні від «зовсім не згоден» до «повністю згоден», де кожному варіанту відповіді були присвоєні числові значення таким чином: 0 – не маю відповіді, 1 – повністю не згоден, 2 – не згоден, 3 – частково згоден, але є заперечення по суті, 4 – згоден, 5 – повністю згоден.

Аналіз результатів анкетування дозволив розрахувати абсолютні і відносні показники кількісних значень отриманих відповідей по кожній професійній групі респондентів (таблиця 1) та середнє значення згоди з питаннями по кожній з трьох груп респондентів і середнє значення в цілому по всім категоріям опитуваних учасників.

Загалом 63 учасники (або 42%) надіслали повну кількість відповідей за питаннями анкети, з них найменший відсоток відповідей було отримано від судово-економічних експертів – 26%, найбільший відсоток відповідей було отримано від науковців – 58%.

У відповідях респонденти загалом показали високий рівень згоди з усіма твердженнями. Враховуючи вищезазначену шкалу балів, середні значення для цих восьми тверджень знаходяться у діапазоні від 3,41 до 4,57, що наближає їх до оцінки «згоден».

Щодо першого питання, яке стосувалося достатності регламентування знань для виявлення шахрайства за нормами МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» (далі – МСА 240), середнє значення відповідей становило 3,41 балів, що є найнижчим показником відповідей і свідчить про потреби посилення володіння аудиторами базових навичок виявлення шахрайства інструментами судово-економічної експертизи.

МСА 240 закликає аудиторів проявляти «професійний скептицизм» під час «виявлення та оцінки ризиків суттєвих викривлень через шахрайство» [4], однак відповіді на друге питання щодо ймовірності посилення професійного скептицизму в питаннях дослідження помилок показали прагнення аудиторів сприймати більш завищені критерії професійного скептицизму, які використовують судово-економічні експерти.

І насамкінець на пряме питання щодо того, чи відповідатиме опанування аудитором процедур судових економічних експертів щодо виявлення шахрайства очікуванням замовників і клієнтів, був отриманий найбільший рівень підтвердження – 4,57 балів.

Дослідження середніх значень для кожної з трьох груп респондентів дозволили виявити загальну тенденцію, яка не суперечить показникам тверджень у відповідях по кожній групі. Незалежно від професії, респонденти, як правило, погоджувалися з усіма твердженнями опитування.

Таким чином, нами було виявлено, що у професійному середовищі панує єдність поглядів щодо необхідності та можливості впровадження методів вивчення шахрайства, якими користуються судово-економічні експерти для формування навичок оцінок шахрайства у аудиторів.

Це дозволило підтвердити висновок, що посилення нормативного середовища в напрямку впровадження процедур виявлення шахрайських дій судово-економічними експертами сприятиме конвергенції постулатів аудиту та постулатів судово-економічної експертизи. На практиці це означає можливість отримати необхідні навички для аудиторів через навчальні програми, де були б враховані інструменти та прийоми судово-економічних експертів.

Висновки. Поширення шахрайства в економіці створює загрози фінансовій стабільності, економічних збитків суспільству, компаніям і фізичним особам, порушень законності та сприяє загостренню проблем соціального забезпечення населення країни.

Загалом, посилення виявлення шахрайства в економіці є важливим елементом підтримки стабільності, довіри та розвитку суспільства та бізнесу. Тому зміна нормативно-правового та стандартизованого регламен-

Таблиця 1

Аналіз кількісних результатів опитування за професійними групами респондентів

Показник	Професійні групи респондентів			Всього
	Судово-економічні експерти	Аудитори, внутрішні аудитори	Науковці (здобувачі наукових ступенів, кандидати та доктори наук)	
Кількість осіб, яким надіслана анкета	50	50	50	150
Кількість отриманих повних відповідей	13	21	29	63
Відсоток отриманих відповідей	26,0 %	42,0 %	58,0 %	42,0 %

Джерело: складено автором

тування поставила перед аудитором пріоритет виявлення шахрайства у фінансовій звітності.

Результати проведеного опитування серед професіоналів у сфері судово-економічної експертизи, аудиту, внутрішнього аудиту та науковців показало, що усі представники професії зацікавлені у необхідності посилити навчальні програми питаннями впровадження навичок виявлення шахрайства, якими володіють судово-економічні експерти. Підходи, сформовані судово-економічною експертизою можуть бути реалізованими як у практичній, так і нормативній площині аудиторської діяльності, зайняти ключове місце в поточній парадигмі аудиту.

Практичні наслідки проведеного дослідження полягають у посиленні обізнаності аудиторів щодо важливості набуття базових навичок судово-економічної експертизи, які підвищують ймовірність виявлення шахрайства.

Наукову цінність представляють висновки щодо умов та можливостей впливу методів судово-економічної експертизи на зміну парадигми досліджень шахрайства в аудиторській діяльності.

Таким чином, результати дослідження сприяють еволюції та адаптації аудиторів у поточних умовах аудиторської діяльності, надаючи підтвердження того, що для боротьби з шахрайством аудиторам потрібна додаткова освіта.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ACFE's (2012) Report to the nations on occupational fraud and abuse. Association of Certified Fraud Examiners. 74 p.
2. Rushe, D. (2012) HSBC 'sorry' for aiding Mexican drugs lords. Rogue states and terrorists. *The Guardian*, Tuesday, July 17, 2012. Retrieved from: <http://www.guardian.co.uk/business/2012/jul/17/hsbc-executive-resigns-senate> (дата звернення: 01.08.2023)
3. Гуцаленко Л.В., Попик Т.О. Помилки та шахрайства в аудиторській практиці. *Ефективна економіка*. 2017. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5470> (дата звернення: 01.08.2023)
4. Царенко О.В. Кармазін В.А. Об'єкти локалізації зусиль під час розробки та виконання аудиторських процедур як система послідовних дій аудитора для запобігання ризику шахрайства. *Ефективна економіка*. 2022. № 9. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.9.17>
5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2016–2017. Міжнародна Федерація Бухгалтерів, Аудиторська Палата України. URL: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (дата звернення: 01.08.2023)
6. Albrecht, W., Albrecht, C., Albrecht, C. and Zimbleman, M. (2008) *Fraud Examination*, Cengage Learning, Boston.
7. Beasley, M. (1996) An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *The Accounting Review*. Vol. 71, pp. 443–465.
8. Bierstaker, J.L., Brody, R.G. and Pacini, C. (2006) Accountants' perceptions regarding fraud detection and prevention methods. *Managerial Auditing Journal*, Vol. 21. No. 5, pp. 520–535.
9. Boritz, J.E., Kotchetova, N. and Robinson, L. A. (2008) Planning fraud detection procedures: forensic accountants vs auditors. IFA Conference
10. Buckhoff, T.A., & Schrader, R.W. (2000) The teaching of forensic accounting. *Journal of Forensic Accounting*, vol. 1(1), pp. 135–146.
11. Rezaee, Z. (2002) Forensic accounting practices, education, and certifications. *Journal of Forensic Accounting*, vol. 3, no. 2, pp. 207–223.
12. Rezaee, Z. (2004) Restoring public trust in the accounting profession by developing anti-fraud education, programs, and auditing. *Managerial Auditing Journal*, vol. 19, no. 1, pp. 134–148.
13. Лубенченко О.Е., Василюк М.М. Організаційні засади аудиту фінансової звітності в Україні. *Статистика України*. 2019. № 2. С. 92–97. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.2\(85\)2019.02.10](https://doi.org/10.31767/su.2(85)2019.02.10)
14. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика : монографія. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД». 2006. 324 с.
15. Шалімова Н.С. Соціально-економічні аспекти аудиту: теорія і практика : монографія. Кіровоград : ТОВ «ІмексЛТД», 2012. 672 с.
16. Lastanti, H.S., Murwaningsari, E., & Umar, H. (2022). The Effect of Hexagon Fraud on Fraud Financial Statements with Governance and Culture as Moderating Variables. *Jurnal Media Riset Akuntansi, Auditing & Informasi*, 22(1), 143–156.
17. AICPA (2002). Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, Statement on Auditing Standards No. 99, American Institute of Certified Public Accountants, New York, NY.

REFERENCES

1. ACFE's (2012) Report to the nations on occupational fraud and abuse. Association of Certified Fraud Examiners. 74 p.
2. Rushe, D. (2012) HSBC 'sorry' for aiding Mexican drugs lords. Rogue states and terrorists. *The Guardian*, Tuesday, July 17, 2012. Available at: <http://www.guardian.co.uk/business/2012/jul/17/hsbc-executive-resigns-senate>. (accessed August 01, 2023).
3. Hutsalenko L.V., Popyk T.O. (2017) Pomylyky ta shakhraistva v audytorskii praktytsi. [Errors and fraud in auditing practice]. *Efektivna ekonomika*, vol. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5470> (accessed August 01, 2023).
4. Tsarenko O.V., Karmazin V.A. (2022) Obiekty lokalizatsii zusyly pid chas rozrobky ta vykonannya audytorskykh protsedur yak systema poslidovnykh dii audytora dlia zapobihannya ryzyku shakhraistva [Objects of localization of efforts during the development and execution of audit procedures as a system of consistent actions of the auditor to prevent the risk of fraud]. *Efektivna ekonomika*, vol. 9. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.9.17>
5. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadання vpevnenosti ta suputnykh posluh, vydannia 2016–2017 [International standards for quality control, auditing, review, other assurance and related services, edition 2016–2017]. Mizhnarodna Federatsiia Bukhhalteriv, Audytorska Palata Ukrainy. Available at: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2018_1.pdf (accessed August 01, 2023).
6. Albrecht, W., Albrecht, C., Albrecht, C. and Zimbleman, M. (2008) *Fraud Examination*, Cengage Learning, Boston.
7. Beasley, M. (1996) An empirical analysis of the relation between the board of director composition and financial statement fraud. *The Accounting Review*, vol. 71, pp. 443–465.

8. Bierstaker, J.L., Brody, R.G. and Pacini, C. (2006) Accountants' perceptions regarding fraud detection and prevention methods. *Managerial Auditing Journal*, vol. 21, no. 5, pp. 520–535.
9. Boritz, J.E., Kotchetova, N. and Robinson, L. A. (2008) Planning fraud detection procedures: forensic accountants vs auditors. IFA Conference.
10. Buckhoff, T.A., & Schrader, R.W. (2000) The teaching of forensic accounting. *Journal of Forensic Accounting*, vol. 1(1), pp. 135–146.
11. Rezaee, Z. (2002) Forensic accounting practices, education, and certifications. *Journal of Forensic Accounting*, vol. 3, no. 2, pp. 207–223.
12. Rezaee, Z. (2004) Restoring public trust in the accounting profession by developing anti-fraud education, programs, and auditing. *Managerial Auditing Journal*, vol. 19, no. 1, pp. 134–148.
13. Lubenchenko O.E., Vasyliuk M.M. (2019) Orhanizatsiini zasady audytu finansovoi zvitnosti v Ukraini [Organizational principles of financial reporting audit in Ukraine]. *Statystyka Ukrainy*, vol. 2, pp. 92–97. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.2\(85\)2019.02.10](https://doi.org/10.31767/su.2(85)2019.02.10)
14. Davydov H.M. (2006) *Audyt: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Audit: theory and practice: monograph]. Kirovohrad: TOV «Imeks-LTD». (in Ukrainian)
15. Shalimova N.S. (2012) *Sotsialno-ekonomichni aspekty audytu: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Socio-economic aspects of auditing: theory and practice: monograph]. Kirovohrad: TOV «ImeksLTD». (in Ukrainian)
16. Lastanti, H.S., Murwaningsari, E., & Umar, H. (2022) The Effect of Hexagon Fraud on Fraud Financial Statements with Governance and Culture as Moderating Variables. *Jurnal Media Riset Akuntansi, Auditing & Informatika*, vol. 22(1), pp. 143–156.
17. AICPA (2002) Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, Statement on Auditing Standards No. 99, American Institute of Certified Public Accountants, New York, NY.